

חיילי צה"ל מדליקים נרות חנוכה בעוטף עזה, 2023 צילום: א.י. אף. פי

חג העצמאות הקדום

ניצחון צבאי או נס על־טבעי? אירוע לאומי או חג דתי? לאורך ההיסטוריה עבר חג החנוכה גלגולים ותמורות, וכיום מגזרים שונים מחזיקים שברים שלו. בתקופתנו ראוי לחבר מחדש את החירות המדינית עם האמונית / יוחאי מקבילי /

הקהילה בגלות; דמות ההשואה היא מעתה רק החכם והלומד, והנס העל־טבעי. למעשה, רק בימי הביניים החלו היהודים להתוודע לסיפור המקבים. הרמב"ם התבלט בחריגותו כשתיאר את עיקרו של חג החנוכה בחירות המדינית שהושגה על ידי ניצחון המקבים. וזו לשונו:

קבית שני, כְּשִׁפְלֵכּוּ יָנוּ, גָּזְרוּ גְזָרוֹת עַל יִשְׂרָאֵל, וּבִטְלוּ דִתָּם... וְנִכְנְסוּ לְהִיכָל... וְטָמְאוּ הַטְּהָרוֹת, וְצָר לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל מְאֹד מִפְּנֵיהֶם, וּלְחֻצוֹם לַחֵץ גָּדוֹל, עַד שֶׁרָחַם עֲלֵיהֶם אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וְהוֹשִׁיעַם מִיָּדָם, וְגָבְרוּ בְּנֵי חֲשִׁמוֹנָאֵי הַכְּהֻנִּים הַגְּדוֹלִים וְהָרְגוּם, וְהוֹשִׁיעוּ יִשְׂרָאֵל מִיָּדָם, וְהִעֲמִידוּ מִלֶּחֶץ מִן הַכְּהֻנִּים, וְחֻזְרָה מְלָכוּת לְיִשְׂרָאֵל יָתֵר עַל קְדָמָתָם שְׁנַיִם, עַד הַחֲרָפָה הַשְּׁנִי (הלכות מגילה וחנוכה ג, א).

הרמב"ם, גדול אנשי ההלכה וההגות, מתאר את חנוכה כמועד שבו הושג יעד שיא: החזרת הריבונות המדינית. זוהי גאולה ארצית, המבליטה את חשיבות השלטון של עם ישראל בארץ ישראל בדרך הטבע, ולא רעיון מופשט של גאולת נפש במנותק מריבוי נות מדינית. התורה אינה עוסקת רק בחוויית הפרט, אלא נותנת מקום גדול לחוקה המדינית ולהנהגה הפוליטית. בעניין זה מתבלט הרמב"ם בין חכמי ישראל בימי הביניים. לא רק שהוא מאזכר לרוב את האידיאל הפוליטי־לאומי בימות המשיח, הוא גם רואה את התורה כחוקה מדינית, ומשה רבנו בעיניו הוא גם מחוקק ומנהיג פוליטי.

משמעותו המרכזית של ניצחון המקבים, בת־פיתו של הרמב"ם, היא הבאת מדינה עצמאית או אוטונומית, שעמדה על תילה במשך מאתיים שנה. בניסוח מודרני, חנוכה הוא יום העצמאות של מדינת ישראל השנייה. זהו הנס הגדול, וזה טעם החגיגה. נס פך השמן הוא משני לחלוטין במשנת הרמב"ם, שאף אינו משתמש לגביו בביטוי "נס". המשך בעמ' 16 <<

טבעי של פך השמן. בעת החרשה, לקראת שיבת ציון ותקומת מדינת ישראל, החג עוצב מחדש כחג העצמאות המרגיש את גבורת המקבים, ונכתבו לו שירים ולחנים. עם קום המדינה עוצבו ימי החנוכה כחג ילדים צעיר ועליו. אבל הסיפור המלא של החנוכה עדיין לא סופר, וניכר שאפשר למנות בהקשר הזה שלוש "העלמות".

העלמת ההיבט הצבאי־לאומי

חכמי התלמוד העלימו את דמויותיהם הפרטיות של יהודה המקבי ואחיו. גם הדמויות ברור השני של החשמונאים הוצגו רק בתפקידן הכוהני, כגון יוחנן הורקנוס כוהן גדול, שתפקידו השלטוני כמלך ומצביא נעלם, והוא נזכר כמשנה רק כ"יוחנן כוהן גדול". הדמויות הצבאיות נמחקו; כך קרה גם לגיי בורי המרד הגדול עד חורבן הבית, וגם לברכוכבא. הרעיון היה פשוט והולם לשעתו: בעיני חז"ל, דמות המופת שממנה יש לשאוב השראה אינה המורד הפרט על כוכו צבאי נגד השלטון ומשיג הצלחות צבאיות־לאומיות, שהרי המרד הביא לחורבן היישוב בארץ ולי גלות, והליכה בעקבותיו עלולה להמיט חורבן נוסף על

חנוכה הוא חג שמח במיוחד. הרמב"ם יוצא מגדרו וכותב: "מִצְוַת נֵר חֲנֻכָּה – מִצְוַת חֲבִיבָה הִיא עַד מְאֹד". אבל נדמה שהחג עבר כמה גלגולים, יסודותיו פורקו, ומגזרים שונים אוחזים בשברי חג.

הוא החל בחגיגת חנוכה המזבחה או חנוכת המִי קדש, שבאה לאחר שלוש שנים של מרד. לאחר 25 שנה, כאשר ממלכת החשמונאים קמה, הוא היה חג ניצחון מרד המקבים (בכתוב הרווח: מכבים), שהביא לריבונות מדינית. בתקופת בית שני אנו מוצאים את מחלוקת בית שמאי ובית הלל בהלכות הנר געות להדלקת הנרות, אבל ייתכן שמנהג הדלקת הנרות לא היה נפוץ במאה הראשונה, שהרי יוסף בן מתתיהו מספר שלחג קוראים "חג האורות" (או "האורים"), אך הוא איננו מציין את הדלקת הנרות, ומניח שהשם בא מפני שהנרות והאור הופיעו בלי שקיוונו להם (קדמוניות היהודים יב, 325).

במגילת תענית כבר נזכר החג בשם "חנוכה". בעת הגלות היה החג זיכרון לניצחון וטהור המקדש, מתוך כמיהה לאותם ימים טהורים ומלאי אור ותקווה, והוא עוצב בדגש על סיפור חדש: נס על־

הרב ד"ר יוחאי מקבילי הוא מהדיר כתבי הרמב"ם במסגרת "מפעל משנה תורה", ומחבר סדרת "שירה חדשה" על מעגל השנה

מואמבוסטה מלך בורונדי מדליק נרות חנוכה בביקור בקיבוץ אלומות, 1962 צילום: פריץ כהן, לע"מ

אינה קיימת בתודעה הרווחת. מיהו זה אשר מד" ליק חנוכייה וחושב באותם רגעים שזוהי רק תזכור רת לשאיפה להדליק את המנורה במקדש? שאלתי על כך רבים, ואין איש שם על לב. התזכורת הפכה למטרה בפני עצמה. המילה "חנוכייה" רווחה אצל יהודי ספרד, והוכנסה לשימוש על ידי חמדה בן יהודה, אשתו של מחיה השפה העברית. המינוח המי קורי היה מנורה, וחוששני לומר שהמעתק ממנורה לחנוכייה השכיח את מנורת המקדש.

הר הקודש איננו מושא ממש של התודעה הדתית גלותית עד ימינו, מלבד מס שפתייתפילה, והוא דו ומי נוכר לציבור היהודי בכללותו. סיבות רבות לדבר; הצד השווה בכולן, שכל עוד טיב המקום לא ברור ליהודים, טוב להם שאחרים שולטים בה. לכולם נשמט הרעיון שמקום המקדש היהו מוסד לאומי ואמוני. ירושלים, ובייחוד הר הבית, הם המכונים "ציון" במקרא. לקשיים השונים של העלייה להר הבית יש מכנה משותף רחב עם קשיי ההתמודדות עם העלייה לארץ.

גם אם שינוי המציאות הוא מעל לכוחותינו בשל בעיות גיאופוליטיות, שינוי התודעה ויחסנו הנפשי הוא בכוחותינו. הגיע הזמן להכיר את המי קום, את מהותו ואת השאיפות כלפיו, ולהבין כי זהו המוסד הלאומי הקשור בצדקת זכותנו על הארץ ובוהותנו. הדרך להכרה זו היא בלימוד העבר, בהי בנת החזון על ידי חילוף המהויות והפרדת הטפל מן העיקר, ובהתוועדות חוייתית ישירה עם המקום, מעבר למסכות ולהסתרת האמת. מתוך כך יבשילו הדברים ומימוש הקשר יבקע בזמנו לפי דרכו. אר או יהיה עיצובו של המקדש לפי התורה ובהתא מה לדרור. כשם שהבית הראשון שבנה שלמה המלך לא דמה למשכן במדבר שבנה משה רבנו, כך הבית השני שבנו עולי בבל והורדוס לא דמה לבית ראשון, ויופיו ועוצמתו הותאמו לדרור, הגם שחסרו בו דברים שהיו בבית הראשון. מדוע נחשוב שהבית השלישי יהיה העתק דהוי של הבית השני?

בתודעה ההיסטורית נקשר המקדש למלחמות וחורבן, ובתודעה העכשווית הוא מקור לסכסוך עז, ולהאשמות שווא המזינות שנאה ותסיסה דתית בקרב מיליוני מוסלמים. ואולם התפיסה המקראית רואה את מקום המקדש כמקום של שלום, כמדר כז צדק לכל העמים, שממנו ימומש חזון האומות המאוחדות שלא יילחמו (ראו פסוקי זכריה בפתחת הפטרת שבת חנוכה).

עיקרם של דברים אינו לדחוק את המציאות, אלא לא להישאר עם תודעה גלותית ולא להעלים את המנורה האמיתית. והדבר החשוב ביותר הוא היכרות עם המקום ועם תודעתו בעין מרעננת.

דוגמה לקיבוע המצב הגלותי נמצא בהדלקת הנרות. הלכה היא שאת החנוכייה יש להדליק בחוץ כלפי רשות הרבים כדי לפרסם את הנס, ואין להשי תמש באור הנרות. הלכה נוספת היא שבזמן שיהודים נרדפים ("בשעת הסכנה"), ונר החנוכה מעיד שיושבי הבית יהודים הם, מותר להשאיר את החנוכייה דול קת בתוך הבית, אך במקרה זה יש להדליק נר נוסף, כדי שלא ישתמשו בנר החנוכה. זהו השמש. נמצא כי השמש שנוהגים להדליק היום אינו חלק מן החנוכייה, שהרי מדליקים אותו רק בשעת הסכנה, כשהחנוכייה בתוך הבית. ואולם היום מן ההרגל הגלותי רבים נוהגים להדליקו. אני מדליק אותו ומדגיש לסובבים שיש בכך זיכרון לשנאה האנטישמית שבכל הדורות.

העלמת מרכיבי החג דומה למפת אוצרות משפי חתית שנחתכה לחתיכות ופוזרה בין התפוצות. חלק שימר שלישי אחד מן המפה, חלק שימר שלישי מפה נוסף, ושלישי נשאר רק כזיכרון. חנוכה מחייב אותי נו לחבר את החלקים הללו, ולראות את החנוכייה בבית לא כנר אקראי אלא כניצוץ זיכרון חי למגד לור הלאומי והאמוני שהיה ויהיה במרכז עולמנו. ●

יוחאי מקבילי

חג העצמאות הקדום

« המשך מעמ' 4

לדבריו, אירוע זה בא רק לקבוע את משך החג:

וְקִשְׁבְּרוּ יִשְׂרָאֵל עַל אוֹיְבֵיהֶם וְאֶבְדוּם - בְּחַמְשָׁה וְעֶשְׂרִים בְּחֹדֶשׁ פְּסָלוּ הָיָה, וְנִכְנְסוּ לְהִיכָל וְלֹא קִמְצָאוּ שְׁמֹן טְהוֹר אֲלֵא פֶה אֶחָד, וְלֹא הָיָה בוֹ לְהַדְלִיק אֲלֵא יוֹם אֶחָד בְּלֵבֵד, וְהַדְלִיקוּ קִמְצוֹנוֹ גְּרוֹת הַמְּעַרְכָּה שְׁמוֹנֶה יָמִים, עַד שִׁפְטֵי שְׁנֵי יָמִים וְהוֹצִיאוּ שְׁמֹן טְהוֹר.

כפעם הראשונה אנו שומעים על נס פך השמן בתלמוד הבבלי, שנכתב כ-700 שנה לאחר האירור עים, ללא מקבילה במקורות חיצוניים. ספר מקי ביס"א, שנכתב בארץ ישראל עשרות שנים לאחר האירועים, מנמק את החגיגה בחנוכה המקדש וכלי המקדש, בהם המנורה, ובייחוד בחנוכה המזבח שני טמא והוקם מחדש (מק"א ד, לו-ס). בספר מקבים"ב שמונת ימי החנוכה נקשרים לשמונת ימי חג הסור כות, ומודגשות חנוכה האש במזבח והדלקת האש במזבח (מק"ב י, א-ו). יוסף בן מתתיהו, שמנמק אף הוא את החג בטיהור המקדש, קורא לחג "אורים" או "אורות", ומנסה כאמור לתת לו פשר בכך שהזכות לעבוד את ה' ניתנה לנו בלא שקיוונו לה (קרמור ניות היהודים יב, 325), כלומר הוא לא הכיר את נס פך השמן, וכנראה גם לא את הדלקת הנרות. גם בכל הפיוטים הארצישראלים הקדומים אין זכר לנס פך השמן, וכידוע גם בנוסח "על הניסים" הוא אינו מצוי.

הרגשת הנס והעלמת הניצחון הצבאי היא תוצר של הגלות הארוכה, ולצערנו היא עדיין רווחת.

העלמת ההיבט הדתי-אמוני

ההרגשה של הרמב"ם בנוגע לתודעת החג מצאה הר בעת החדשה. התנועה הציונית העצימה פרק עלום והרואי זה בתולדות ישראל, וזיהתה במכ" בים דמויות חדשות-ישנות העשויות לעורר השראה לקראת כינון בית לאומי בארץ ישראל. עד לייסוד יום העצמאות, חג החנוכה היה לחג הכולט ביותר של התנועה הציונית, וחוברו לו שירים כמו: "שְׁמַע! בְּיָמֵים הָהֵם בְּזָמַן הַזֶּה מִפְּנֵי מוֹשִׁיעַ וּפְדוּתָהּ / וּבְיָמֵינוּ כָּל עַם יִשְׂרָאֵל יִתְאַחַד, יָקוּם וַיִּגְאֹל".

אלא שהפעם, חלקים מן התנועה הציונית הש מיטו את הצד הדתי-אמוני של המכבים. בשיר שהפך פופולרי "אנו נושאים לפירים", שנכתב בש נות השלושים, יש התרסה עזה וקריאת תיגר כנגד הסיפור המסורתי: "נִס לֹא קָרָה לָנוּ, פֶּה שְׁמֹן לֹא

מְצָאוּ / פְּסָלַע חֲצֵבְנוּ עַד דָּם - וַיְהִי אוֹר!". זו לא רק שלילת התפיסה הגלותית הממתינה להסדי שמיים; זו הכחשה וסירוב להשגחת ה', והעלמה מכוונת של צד יסודי בסיפור האמיתי.

ואולם המקבים וחייליהם היו חדורי אמונה. המרד עצמו החל כאשר מתתיהו ואחיו הצהירו כי לא יעזבו את התורה והמצוות, ומתתיהו ציווה על בניו: "וְעַתָּה בְּנֵים קִמְצָאוּ לְתוֹרָה, וְתָנוּ נִפְשׁוֹתֵיכֶם עַל פְּרִית אַבֹּתֵיכֶם" (מק"א ב, מט). ההירתמות למלחמה אקטיבית לא רק שאינה מנוגדת לתפיסה היהודית, אלא היא ביסודה ביטוי לתפיסה היהודית הלאומית והצבאית.

נוסח "על הניסים" המובא ברמב"ם מדגיש את הכרת האלוהים שבאה בעקבות הניצחון: "וְעַשִׂיתָ לָךְ שֵׁם גָּדוֹל בְּעוֹלָמְךָ". וכדרכו של הרמב"ם, שתמר צית המציאות ומהותה היא הכרת אלוהים.

מסירות הנפש היהודית, והחירות המדינית שבאה בעקבות העצמאות, אפשרו לחירות הדתית לפרוח ולהתפתח בדרכים שהשפיעו על העם היהודי לנצח. בתקופה זו החלה התורה שבעל פה להתגבש ולהתפתח באופן משמעותי. החשמונאים הקימו מור סדות הלכתיים כמו הסנהדרין, שהיו אחראים על פסיקת הלכה והעברת המסורת. מוסדות אלו היו גורם מרכזי בשימור התורה שבעל פה ובהעברתה. התמורה הגדולה ביותר הייתה עלייתם של החכמים, חכמי התורה שבעל פה, שהטביעו את חותמם על חיי הדת והמעשה. בארץ ישראל החשמונאית, חכי מים עיצבו מחדש את מכלול תחומי החיים האישיים והציבוריים - סדר היום, דרכי הלימוד, עבודת השם, הקרושה והטהרה, המשפט והמשטר.

זו גם התשובה לשאלה מדוע חוגגים את חג החי נוכה גם לאחר חורבן מדינת ישראל השנייה: זרע התורה שבעל פה שנוצר בחסות הפריחה המדינית, המשיך לפרוח ולעשות פירות גם אחר החורבן. לעיתים אני מוצא את עצמי מהרהר האם בעשור השמיני לעצמאותנו יצרנו תורה גדולה שיכולה לעמוד חלילה בגלות נוספת (שלפי הרמב"ם מניעי תה אינה מובטחת, והיא תלויה בנו).

תיקון דריקוטבי של החג יהיה בשילוב החירות האמונית והחירות המדינית. זה לא רק הצורך בתי קון התפיסה של מגורים שונים בעם, זו פשוט היצי מדות לסיפור האמיתי.

העלמת חזון המקדש

וישנו היבט נוסף שעלינו לשחזר. הדלקת הני רות משקפת את השאיפה להדלקת הנרות במי קדש ששחררו המקבים, אבל כיום נראה כי היא